

ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ УСТРІЙ СТАРОДУБЬСЬКОГО ПОЛКУ

Стаття присвячена характеристиці політико-адміністративного та територіального устрою Стародубського полку у другій половині XVII — наприкінці XVIII ст. Увага звертається на процес формування території полку, причини і специфіку його утворення, особливості адміністративно-територіального реформування полкової території.

Ключові слова: Українська козацька держава, Стародубський полк, Стародубщина, полково-сотенний устрій, сотня.

Дослідження політико-адміністративного устрою Української козацької держави другої половини XVII–XVIII ст., попри тривалу традицію вивчення і наявність значної кількості наукових студій, що належать перу М. Максимовича, О. Лазаревського, М. Слабченка, І. Крип'якевича, В. Дядиченка, О. Апанович, Ю. Гаєцького, В. Горобця, В. Заруби, О. Гуржія та інших учених, не втратили своєї актуальності й досі. На особливу увагу заслуговує регіональна складова питання, адже саме належне дослідження історії окремих козацьких полків дозволить позбавити узагальнюючі праці надмірної екстраполяції, наблизить істориків до максимально точної реконструкції полково-сотенного устрою Гетьманщини, зрештою, надасть змогу докладно простежити особливості функціонування адміністративної системи держави.

З огляду на визначену актуальність регіональних студій, метою статті є дослідження політико-адміністративного устрою Стародубського полку. Незважаючи на те, що історія полку вже привертала увагу дослідників і розглядалася, зокрема, у контексті «истории заселения, землевладения и управления», предметного дослідження саме адміністративно-територіального устрою здійснено не було¹.

* * *

Відкритим залишається питання територіальної ідентифікації на сучасній політичній мапі історичної Стародубщини. Ускладнює його вирішення той факт, що протягом тривалого часу землі Стародубського краю були розпорошені між

* **Артем Ласєвський** — науковий співробітник Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського, аспірант кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського, laevskyu@i.ua

¹ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Полк Стародубский / А. Лазаревский. — К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. — Т. 1. — XIV + 470 + XXX с.

різними державами Центрально-Східної Європи, не маючи сталої зовнішньої лінії кордонів і внутрішньої адміністративної конфігурації. Нині територія колишнього Стародубського полку входить до складу Російської Федерації (Брянська область), України (Чернігівська і Сумська області) та Білорусі (Гомельська область).

З огляду на недостатній рівень розробки питань історичної географії та виходячи з ситуативного характеру формування кордонів Чернігово-Сіверщини загалом, вважаємо доцільним для ототожнення територій, які протягом існування Української козацької держави займав Стародубський полк з двома центрами Сіверської землі — Стародубом і Новгород-Сіверським, використувати терміни «Стародубщина», «Стародубський край», «стародубські землі».

* * *

Уже на початку Національно-визвольної війни бойові дії у 1648 р. охопили й територію Стародубщини, яка відповідно до Деулінського (1618 р.) і Поляновського (1634 р.) договорів між Московською державою і Річчю Посполитою входила до складу Смоленського воєводства Великого князівства Литовського (Стародубський повіт) і Чернігівського воєводства Польського королівства (Новгород-Сіверський повіт). Як зазначає очевидець подій, наприкінці травня — на початку червня 1648 р. «войско де свое Хмельницкий распустил за Днепр к путивльскому рубежу на маетности Потоцкого и Вишневецкого и Киселевы, и те де их маетностей города все побрали... и Новгород-Северский, пришод, взяли, а Ляхов де везде побивали»².

За участі місцевого населення, яке виказало активну прокозацьку позицію, до кінця 1648 р. більша частина території Стародубського краю була звільнена від польсько-литовської шляхти і включена до складу Борзенського козацького полку. Відомі джерела дозволяють говорити про існування у цей час у межах Стародубщини принаймні трьох військово-адміністративних одиниць — Почепської, Погарської та Новгород-Сіверської сотень³. Водночас, достеменно визначити, чи були вони повноцінними військово-адміністративними одиницями, чи лише тимчасовими військовими утвореннями, наразі дуже важко.

Попри задекларовану гетьманом Б. Хмельницьким вимогу польському королю Яну Казимиру визнати кордони Війська Запорозького «до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким (Трубчевськом — *А.Л.*)»⁴, Зборівський мирний договір (1649 р.) обмежив їх Чернігівським, Київським та Брацлавським воєводствами. Борзенський полк було ліквідовано. Частина його колишніх територій, що знаходилися у межах Чернігівського воєводства, були включені до Чернігівського полку, а землі Стародубського повіту повернулися до складу Смоленського воєводства Речі Посполитої.

² Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі — АЮЗР). 1638–1657. — СПб.: Типография П. Кулиша, 1861. — Т. 3. — С. 215.

³ Там само. — С. 331; АЮЗР. — Т. 3. — [Дополнения] — С. 55.

⁴ Документи Богдана Хмельницького 1648–1657 / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. — К.: Академія Наук Української РСР, 1961. — С. 130.

Чимало питань виникає щодо долі Новгород-Сіверських земель. Незважаючи на їхню де-юре належність до Чернігівського воєводства і, відповідно, до Війська Запорозького, де-факто не зустрічаємо тут жодної козацької військово-адміністративної одиниці⁵. В. Заруба припустив, що вони залишилися поза межами держави Б. Хмельницького⁶. Утім можна погодитися з думкою С. Горобця, що реорганізація козацьких полків за Зборівським договором мала поспішний і штучний характер⁷. Вочевидь, адміністративний поділ, зафіксований у «Зборівському реєстрі», не відображав реального стану речей. Відтак, можна припустити, що новгород-сіверські землі у цей час залишилися у складі Чернігівського полку й були включені до однієї з семи його сотень.

Внаслідок подальшої ескалації українсько-польського конфлікту на початку 1651 р. на значній території Стародубщини було відновлено козацьке управління. Відомо, що у квітні 1651 р. «в литовских украинных городах стоят черкасы во Мглине и в иных городах»⁸. Звільнені землі Стародубського повіту, ймовірно, увійшли до складу Чернігівського полку.

Поразка козацького війська під Берестечком (липень 1651 р.) та підписання Білоцерківського мирного договору (вересень 1651 р.), що зафіксував кордони Української козацької держави у межах Київського воєводства, знову відтермінували юридичне приєднання стародубських земель до її складу. У Літопису Самовидця зазначається, що «литовское войско стало в Стародубщине, як идет граница князства Литовского»⁹.

Вдалі військові дії армії Б. Хмельницького у 1652–1653 рр. дозволили знову розширити кордони Війська Запорозького, у тому числі й у північному напрямку. У 1652 р., за свідченням літописця, «из Сивера, то есть из Стародуба, Почапа, Мглина и Дрокова жолнеров выгнало посполство самих тих городов, много оных погромивши»¹⁰. Визволені землі Стародубщини увійшли до складу Ніжинського полку, хоча територіально ближчими були до Чернігова. О. Лазаревський припустив, що таке розширення Ніжинського полку було здійснене через те, що очолив його у цей час шурина гетьмана Б. Хмельницького І. Золотаренко. Окрім того, історик зазначав, що Чернігівський полк тоді фактично не існував через значні демографічні втрати у минулі військові кампанії¹¹.

⁵ Реестра всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня / О. Бодянский. — М.: Университетская типография, 1875. — XXXIV + 337 с.

⁶ Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. / В. Заруба. — Дніпропетровськ: Ліра, 2007. — С. 18.

⁷ Горобець С. Формування території Чернігівського полку у другій половині XVII ст. / С. Горобець // Розумовські зустрічі. — 2014. — № 1. — С. 196.

⁸ Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы в трех томах. 1651–1654 годы. — Т. 3. — С. 75.

⁹ Летопись Самовидца о войнах Богдана Хмельницкого и о междоусобиях, бывших в Малой России по его смерти / О. Бодянский. — М.: Университетская типография, 1846. — С. 18.

¹⁰ Там само. — С. 21.

¹¹ Лазаревский А. Указ. соч. — С. 11–12.

Не можемо погодитися з думками Я. Дашкевича¹² та В. Заруби¹³, які у своїх студіях наголошували на існуванні у 1653 р. окремого Новгород-Сіверського полку у складі восьми сотень на чолі з полковником Ю. Коробкою. На нашу думку, з огляду на відсутність як прямих, так і опосередкованих згадок у джерелах 1653–1654 рр. про Новгород-Сіверський полк, як окрему військово-адміністративну одиницю, дане припущення є маловірогідним. Щодо Ю. Коробки, який насправді у липні 1653 р. перебував у Новгороді-Сіверському¹⁴, то він міг бути як новгородським сотником, про що писав Ю. Гаєцький¹⁵, так і наказним полковником, призначеним з Ніжина. Додамо, що практика подібних призначень, яка мала на меті оптимізувати управління краєм, була відома з часу входу Стародубщини до складу Ніжинського полку.

Переяславський договір (1654 р.), ухвалений на основі рішення Земського собору (жовтень 1653 р.) прийняти під государеву руку «гетмана Богдана Хмельницького и все Войско Запорожское, с городами их и с их землями»¹⁶, юридично засвідчив визнання московською стороною стародубських земель складовою частиною Української козацької держави. Хоча у тексті укладених статей про державні кордони не йшлося¹⁷, серед населених пунктів Війська Запорозького, до яких вирушили московські урядники приймати присягу населення, були, зокрема, Новгород-Сіверський і Стародуб¹⁸.

На момент присяги 1654 р. територія Стародубщини, підпорядкована наказному полковнику, поділялася на 10 сотень — Першу та Другу Новгород-Сіверські, Стародубську, Почепську, Топальську, Поповогорську, Бобовську, Дроківську, Мглинську, Погарську¹⁹. Подібна адміністративна конфігурація не була сталою, кордони і назви сотень продовжували змінюватися, що загалом було характерною рисою адміністративно-територіального устрою Гетьманщини цього періоду. Так, згадок про Поповогорську, Бобовську та Дроківську сотні у джерелах після 1654 р. віднайти поки що не вдалося. На думку О. Лазаревського, вони зникли «по малочисленности в них козацьего населения»²⁰.

¹² Дашкевич Я. Гетьманська Україна: Полки. Полковники. Сотні. Лівобережжя / Я. Дашкевич // Пам'ятки України. — 1990. — № 3. — С. 18.

¹³ Заруба В. Вказ. праця. — С. 76.

¹⁴ Воссоединение Украины с Россией... — Т. 3. — С. 328.

¹⁵ Gajecy G. The Cossack administration of Hetmanate. — Cambridge, Massachusetts: Harvard Ukrainian Research Institute Harvard University, 1978. — Volume 1. — P. 49.

¹⁶ АЮЗР. 1653–1654. — СПб.: Типография брат. Пантелеевых, 1878. — Т. 10. — С. 16.

¹⁷ Варто зауважити, що українські запису перебігу подій і оригінали статей не дійшли до нашого часу. Див.: Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII–XVIII віках / В. Смолій, В. Ричка // Український історичний журнал. — 1993. — № 4–6. — С. 98.

¹⁸ Присяжні книги 1654 р. Білоцерківський та Ніжинський полки / Упор. Ю. Мицик, М. Кравець. — К.: КМ Академія, 2003. — С. 303, 315.

¹⁹ Там само. — С. 303–348.

²⁰ Лазаревский А. Указ. соч. — С. 360.

Переяславські статті гетьмана Юрія Хмельницького (1659 р.) підтвердили визнання московською стороною Новгород-Сіверського, Стародуба та Почапа «черкаськими», тобто українськими містами²¹. Територіальна, етнічна та культурна єдність стародубських земель з Українською державою не ставилася під сумнів і надалі, що й було, як дослідив О. Гуржій, зафіксовано в усіх статтях наступних гетьманів — від І. Брюховецького до І. Мазепи включно²².

Дискусійним залишається питання визначення часу та обставин утворення окремого Стародубського полку. В історіографії склалося твердження, напевно засноване на відомостях Літопису Самовидця²³, що у червні 1663 р. гетьман І. Брюховецький створив на базі Ніжинського полку кілька адміністративно-територіальних одиниць. Наявність кількох версій того, які саме полки були створені у результаті проведення адміністративної реформи, не дозволяє вирішити проблему. На думку різних дослідників, у червні 1663 р. постали: Новгородський, Глухівський, Сосницький і Стародубський полки²⁴; Стародубський, Сосницький, Зіньківський і Глухівський²⁵; Новгородський, Глухівський і Сосницький²⁶; Стародубський, Глухівський і Сосницький²⁷; Сосницький і Глухівський²⁸; Сосницький і Чернігівський²⁹; Сосницький і Зіньківський³⁰; Стародубський і Сосницький (він же Глухівський)³¹; Стародубський і Глухівський³²; лише Глухівський³³.

²¹ Універсали український гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. — Київ–Львів: НТШ, 2004. — С. 121.

²² Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. — К.: Основи, 1996. — С. 40.

²³ Летопись Самовидца... — С. 41.

²⁴ Панащенко В. Полково-управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.) / В. Панащенко. — К.: Інститут історії України НАН України, 1997. — С. 5; Чухліб Т. Стародубщина українська: від історичної величі до сучасного забуття / Т. Чухліб // Пам'ятки України. — 2005. — № 1. — С. 72.

²⁵ Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини / В. Кривошея. — К.: ІПІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. — С. 183.

²⁶ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. — К.: КМ Академія, 2009. — С. 320.

²⁷ Заруба В. Вказ. праця. — С. 23.

²⁸ Горобець В. Полково-сотенний устрій Гетьманату // Історія українського козацтва / В. Смолій. — Т. 1. — С. 16; Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — С. 55.

²⁹ Горобець В. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки / В. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 2013. — С. 129.

³⁰ Лазаревский А. Нежинские полковники / А. Лазаревский // Черниговские губернские ведомости. — 1854. — № 1. — С. 2.

³¹ Горобець В. Еліта козацької України у пошуках політичної легітимізації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665 / В. Горобець. — К.: Інститут історії України НАН України, 2001. — С. 400; Горобець В. «Чорна рада» 1663 року... — С. 129.

³² Модзалевський В. Перший військовий підскарбій (1663–1669) Роман Ракушка. (Нарис його життя та діяльності) / В. Модзалевський // Записки історично-філологічного

Аналіз наявних джерел дозволяє припустити, що Стародубський полк як окрема військово-адміністративна одиниця на чолі з повним, а не наказним полковником³⁴, з адміністративним устроєм і системою управління та боездатною військовою організацією сформувався на початку 1660-х рр., а І. Брюховецький, після обрання на Ніжинській раді, керуючись гетьманською прерогативою, лише узаконив його існування.

Новоутворений полк став найбільшою за площею адміністративно-територіальною одиницею Гетьманщини. Він мав найдовшу лінію державних кордонів (на півночі та північному-сході межував з Московською державою, на заході — з Великим князівством Литовським), а враховуючи максимальну віддаленість від гетьманських столиць, як зазначав В. Модзалевський, «уряд стародубського полковництва считался одним из самых завидных»³⁵.

На загальнодержавний лад полк поділявся на сотні. У 1663–1664 рр. генеральний підскарбій Р. Ракушка-Романовський «з коронного повіту Новгородка Северского учинил три сотне Новгородскую, Шептаковскую и Погарскую, а с литовского повіту Стародубовского... чотири сотне Топалскую, Стародубовскую, Мглинскую и Почеповскую»³⁶. Визначити достеменний час, коли відбувалося сотенне межування складно. Документ, який його засвідчує, датований 2 липня 1661 р.³⁷ Однак ще О. Лазаревський припустив, що датування помилкове, а слушним слід вважати 1663 р.³⁸ У свою чергу, В. Модзалевський зазначав, що робота комісії Р. Ракушки-Романовського тривала у 1664 р.³⁹, з чим зрештою погоджуються і сучасні дослідники⁴⁰.

відділу Української академії наук. — К.: Друкарь, 1919. — Кн. I. — С. 32; *Gajecy G. The Cossack administration...* — Р. 15.

³³ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Полк Нежинский / А. Лазаревский. — К.: Типография К.Н. Милевского, 1893. — Т. 2. — С. 8.

³⁴ Відомі універсали стародубського полковника П. Рославця (без приставки «наказний») від 15.06.1661, 07.11.1661, 25.02.1663, 12.03.1663. Див.: *Обозрение Румянцевской описи Малороссии. Полк Стародубский* / Н. Константинович. — Чернигов, Губернская Типография, 1875. — С. 459; Центральный державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДАУК). — Ф. 208. — Оп. 1. — Спр. 27. — Арк. 2; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. — Київ–Львів: НТШ, 2004. — С. 922; ЦДАУК. — Ф. 222. — Оп. 1. — Спр. 97. — Арк. 1.

³⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. XII. — Спр. 38. — Арк. 1 зв. (*Модзалевский В.* Тимофей Алексеев, полковник стародубский (1676–1678, 1687–1689) и его семья. (Очерк из истории Малороссии XVII–XVIII в.).

³⁶ Універсали Івана Мазепи (1687–1709) / Упор. І. Бутич, В. Риневич. — Київ–Львів: НТШ, 2006. — Ч. 2. — С. 606.

³⁷ ІР НБУВ. — Ф. I. — Спр. 55397. — Арк. 1.

³⁸ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 13.

³⁹ *Модзалевский В.* Перший військовий підскарбій... — С. 32.

⁴⁰ Універсали Івана Мазепи... Ч. 2. — С. 606.

Аналізуючи особливості нового сотенного поділу Стародубського полку, доходимо висновку про його далеко не оптимальний формат, що врешті зумовило необхідність подальших адміністративних змін. Увагу привертають територіальна і демографічна диспропорція між сотнями, а також їхня мала кількість для великої території, яку займав полк (для порівняння у цей час Ніжинський полк складався з 20 сотень⁴¹).

При формуванні сотенної конфігурації полку, вочевидь, не обійшлося без використання досвіду функціонування адміністративно-територіального поділу краю у першій половині XVII ст. Так, принаймні кордони трьох сотень у межах Новгород-Сіверського повіту можна з певним застереженням співвіднести з кордонами Радогоського (Погарська сотня) та Кологороднього станів (Новгород-Сіверська та Шептаківська сотні)⁴². Однак, чотири сотні, які були утворені у межах Стародубського повіту, що у свою чергу поділявся на Трубчевський, Почепський, Стародубський і Поповогорський тракти, територіально практично не ототожнюються з кордонами колишніх адміністративних одиниць⁴³. Відтак, можна зробити висновок, що модель сотенної конфігурації Стародубського полку лише частково базувалася на досвіді попередньої адміністративно-територіальної системи і здебільшого мала самотутню форму.

На нашу думку, сумнівним виглядає факт існування упродовж 1668–1669 рр. окремого Новгород-Сіверського полку (саме як адміністративно-територіальної одиниці), згадки про який зустрічаємо в дослідженнях В. Заруби⁴⁴. Конtrarгументами можуть слугувати, зокрема, універсали П. Дорошенка (червень, серпень 1668 р.), в яких гетьман, підтверджуючи права власників на маєтності у Новгород-Сіверській сотні, повсякчас доносить зміст своїх розпоряджень до відома стародубського полковника⁴⁵. Окрім того, Новгород-Сіверський полк та його старшина не згадуються ані в проекті (поданий у Москві, січень 1669 р.), ані в затвердженому варіанті (березень 1669 р.) статей гетьмана Д. Многогрішного⁴⁶. Жодних згадок про утворення цього полку не виявили автори студій, присвячених безпосередньо гетьману П. Дорошенку та його діяльності⁴⁷.

⁴¹ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии... — Т. 2. — С. 50.

⁴² *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648) / П. Кулаковський. — К.: Темпора, 2006. — С. 238–240. Загалом Новгород-Сіверський повіт поділявся на три стани: Кологородній, Радогоський і Підпутівльський (Підклевенський).

⁴³ *Думин С.* Смоленское воеводство в составе Речи Пополитой в 1618–1654 гг. (по материалам Литовской метрики) // Смоленская шляхта / Б. Федоров. — М.: Русское экономическое общество, 2006. — С. 54–98.

⁴⁴ *Заруба В.* Вказ. праця. — С. 23, 76.

⁴⁵ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича... — С. 410, 412, 416.

⁴⁶ Там само. — С. 449–474.

⁴⁷ *Дорошенко Д.* Гетьман Петро Дорошенко. Огляд його життя і політичної діяльності / Ред. В. Омельченко. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1985. —

На 1672 р. припадають перші згадки про Бакланську сотню та її очільника М. Морського⁴⁸. За спогадами «старожилів», вона була виведена зі складу Погарської сотні за полковництва П. Рославця⁴⁹. Припускаємо, що ініціатива перемежування виходила від самого стародубського полковника і була спричинена, у тому числі, його бажанням обмежити владу погарського сотника Г. Єремєнка через особисту неприязнь⁵⁰.

З початком Північної війни гостро постало питання територіальної цілісності стародубських земель. У 1701 р. Петро I мав намір поступитися на користь Речі Посполитої кількома селами Стародубського полку. Однак гетьман І. Мазепа унеможливив подібні зміни, заявивши, що «от Стародубського полку в Польську сторону ко уступке нигде ничего не приличилось»⁵¹.

Суттєвих адміністративно-територіальних змін Стародубський полк зазнав у роки гетьманування І. Скоропадського. Після Полтавської битви гетьман передав у володіння князю О. Меншикову Почепську волость з усіма поселеннями та селянам⁵². Безпрецедентним нехтуванням українських прав та вольностей стало переведення у 1710 р. у підданство царського фаворита козаків сотні «неотлучно з посполитими людьми», а також подальша анексія землі князем⁵³. Іншим впливовим землевласником на території Стародубщини став С. Рагузинський, який отримав від Петра I у володіння Топальську волость⁵⁴.

Існування в межах Стародубського полку значних земельних масивів, які перебували поза фактичним управлінням стародубського полковника, стало характерною особливістю його адміністративно-територіального устрою. Окрім згаданих приватних володінь «іноземців», «особливий статус» мали, зокрема, гетьманські та монастирські землі.

Традиція гетьманського землеволодіння на території Стародубського полку була започаткована І. Брюховецьким, який після Московського посольства 1665 р. на додаток до свого боярського титулу отримав у вічне володіння Шептаківську волость «со крестьяны и со всеми угодыя»⁵⁵. За гетьманування І. Самойловича стародубські маєтності керманічів Української козацької дер-

712 с.; *Смолій В., Степанков В.* Петро Дорошенко. Політичний портрет / В. Смолій, В. Степанков. — К.: Темпора, 2011. — 632 с.

⁴⁸ Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича... — С. 591.

⁴⁹ *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 263.

⁵⁰ Там само. — С. 256, 263.

⁵¹ Источники малороссийской истории, собранные Д. Бантыш-Каменским. 1691–1722 / О. Бодянский // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. — М.: Университетская Типография, 1859. — Кн. 1. — С. 32.

⁵² *Лазаревский А.* Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 275.

⁵³ Там само. — С. 275.

⁵⁴ Там само. — С. 404.

⁵⁵ *Бантыш-Каменский Д.* Источники малороссийской истории. 1649–1687 / Д. Бантыш-Каменский. — М.: Университетская Типография, 1858. — Ч. 1. — С. 165.

жави розширилися за рахунок приєднання Ропської волості⁵⁶. К. Розумовському на території Стародубщини належали Ропська, Бакланська, Шептаківська та Почепська волості, які зрештою були затверджені а спадковому володінні гетьмана⁵⁷.

Скласти уявлення про розміри гетьманського землеволодіння на території Стародубщини дозволяє опис маєтностей Д. Апостола, складений після смерті гетьмана. Так, у Шептаківській волості «на булаву» визначено було щонайменше 25 сіл та 3 селища (загалом понад 2500 дворів), у Ропській — окрім містечка Ропськ, 8 сіл та 5 містечок (загалом понад 1000 дворів), у Бакланській — містечко Баклань, 3 села та 8 селища (загалом близько 200 дворів)⁵⁸.

Саме на території Стародубського полку концентрувалися найбільші гетьманські маєтності в державі. Стародубські володіння гетьмана І. Мазепи налічували 8629 дворів (із 19657), І. Скоропадського — 8385 (19882), Д. Апостола — 3552 (9103), К. Розумовського — 5395 (9628)⁵⁹.

Впливовими землевласниками у Стародубському полку були православні монастирі й особливо Києво-Печерська Лавра, якій належали Бобовська, Поповогорська та Ліщицька волості⁶⁰. Окремими населеними пунктами володіли Новгород-Сіверський Спасо-Преображенський, Рябцевський Успенський, Каташинський Миколаївський, Печеницький Успенський, Кам'янський Успенський монастирі тощо.

У роки Північної війни відбулися чергові зміни адміністративного устрою полку. Відомо, що не пізніше листопада 1713 р. була утворена Новоміська сотня⁶¹. О. Лазаревський припускає, що до її створення долучився полковник Л. Журавка, який вдався до цього, після невдалої спроби приєднати ці території до власних маєтностей⁶².

Розповсюдженою помилкою є думка про те, що центром Новоміської сотні було Нове Місто⁶³. Однак, цей населений пункт, по-перше, входив до складу Топальської сотні, а, по-друге, до 1782 р. мав назву Засуха⁶⁴. Насправді центр сотні знаходився у Стародубі, тому припускаємо, що її назва буквально означала «Нова міська сотня».

⁵⁶ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 425.

⁵⁷ ІР НБУВ. — Ф. І. — Спр. 55437. — Арк. 302–354; Матеріали для историко-статистического описания Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости. — 1853. — № 29–36. — С. 303–362.

⁵⁸ Судиенко М. Матеріали для отечественной истории / М. Судиенко. — К.: Университетская Типография, 1853. — Т. 1. — С. 39–103.

⁵⁹ Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.) / В. Панашенко. — К.: Інститут історії України НАН України, 1995. — С. 40.

⁶⁰ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 386.

⁶¹ Універсали Павла Полуботка (1722–1723) / Упор. В. Риневич. — К.: ВІПОЛ, 2008. — С. 595.

⁶² Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 112.

⁶³ Заруба В. Вказ. праця. — С. 177.

⁶⁴ Лазаревский А. Описание Старой Малороссии... — Т. 1. — С. 360.

Перетворення адміністративного устрою полку здійснювалися і за гетьманування К. Розумовського. На підставі його ордера Стародубській полковій канцелярії від 3 березня 1752 р. наказувалося «Полковую и Почепскую сотни разделить кордон пополам с таким в числе козаков и посполотих равномерством, чтоб една против другой равенствении были»⁶⁵. Таким чином, були утворені Друга Стародубська і Друга Почепська сотні. Припускаємо, що це було зроблено з метою збільшення старшинських урядів, а ініціатива його проведення, напевно, виходила від адміністрації гетьмана (в якій було чимало «стародубців»), адже сам він, прибувши в Україну лише у 1751 р., навряд чи встиг розібратися з особливостями адміністративно-територіального устрою держави й переконатися у необхідності його реформування.

Останні зміни адміністративно-територіального устрою полку припадають на час ліквідації полково-сотенного устрою Гетьманщини. У 1782 р. територія Стародубщини увійшла до складу Новгород-Сіверського намісництва, склавши 6 з 11 його повітів: Новгород-Сіверський, Стародубський, Погарський, Мглинський, Новоміський та Суразький. Водночас згідно з «Положенням про регулярну кінноту» (1783 р.) з представників лівобережного козацтва утворили 10 кавалерійських полків, у тому числі Стародубський.

Попередньо проведена ревізія українських полків продемонструвала, що Стародубщина була найбільш урбанізованим краєм Гетьманщини. На території полку існувало щонайменше 1135 населених пунктів, серед яких 5 міст (Стародуб, Новгород-Сіверський, Почеп, Погар і Мглин — 26% від загальної кількості у 9 полках), 5 містечок (5%), 296 сіл (22%, найбільша кількість), 340 «деревень» (42%, найбільша кількість), 85 слобод (34%, найбільша кількість), 404 хутори (7%)⁶⁶.

Таким чином, адміністративно-територіальний устрій Стародубського полку, землі якого остаточно увійшли до складу Української козацької держави у 1652–1653 рр., у загальних рисах дублював іррегулярну структуру козацького війська. Його основною військово-адміністративною одиницею були сотні, порівняно незначна кількість і територіальна та демографічна непропорційність яких, до середини XVIII ст. становили своєрідну особливість структури полку.

Наявні джерела дозволяють припустити, що Стародубський полк як окрема військово-адміністративна одиниця з власним адміністративним устроєм, системою управління та боездатною військовою організацією сформувався на початку 1660-х рр. Утім, часом його офіційного утворення слід вважати кінець червня 1663 р. — вірогідний час узаконення його існування гетьманом І. Брюховецьким.

Реформування адміністративно-територіального устрою полку, яке здійснювалося як з метою оптимізації системи управління, так і з огляду на особисті інтереси представників козацької старшини, відбувалося у кілька етапів. Перше достеменно зафіксоване межування проходило після офіційного утворення полку і передбачало його поділ на 7 сотень (Новгород-Сіверська, Погарська,

⁶⁵ ЦДІАУК. — Ф. 269. — Оп. 1. — Спр. 677. — Арк. 2.

⁶⁶ Підрахунки Автора. Див.: ЦДІАУК. — Ф. 54. — Оп. 1. — Спр. 2594. — 446 арк.

Шептаківська, Стародубська, Почепська, Мглинська і Топальська). Надалі були сформовані Бакланська і Новоміська сотні, які були утворені за рахунок скорочення територій Погарської і Стародубської сотень відповідно. У 1752 р. Стародубська та Почепська сотні були розподілені на дві кожна, відтак на момент ліквідації полково-сотенного устрою Гетьманщини (1782 р.) полк складався з 11 сотень.

Особливістю адміністративно-територіального устрою полку стала наявність в його межах значних земельних масивів, які перебували поза фактичним полковим управлінням і належали гетьманам, монастирям і власникам-іноземцям.

POLITICAL AND ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF STARODUB REGIMENT

The article is dedicated to the characteristics of political, administrative and territorial system of Starodub regiment in the second half of XVII–XVIII centuries. The attention is paid to the formation of regimental territory, the causes and specificity of its foundation, the main features of administrative reforming of its territory.

Keywords: *Ukrainian Cossack State, Starodub regiment, Starodub region, regimental-company system, company.*